

Yttrande

Datum
2020-05-28

Diarienummer
531-3257-2020

Mark- och miljödomstolen
Nacka Tingsrätt Avd 3

Yttrande över Naturvårdsverkets ansökan om tillstånd till utrivning av del av vattenanläggningen i Järleån vid Järle kvarn, Nora kommun

M1785-20

Länsstyrelsen har getts möjlighet att yttra sig i rubricerat mål. Länsstyrelsen har följande yrkanden och synpunkter avseende ansökan och miljökonsekvensbeskrivningen.

Yrkanden

Länsstyrelsen yrkar att domstolen förelägger sökanden att komplettera ansökan inklusive miljökonsekvensbeskrivningen och tekniska beskrivningen enligt vad som anges i detta yttrande.

Länsstyrelsen har för avsikt att yttra sig över ansökan i sin helhet efter att sökanden har inkommit med kompletterande underlag.

Utveckling av Länsstyrelsens ställningstagande

Det underlag som lämnats in av sökande är inte tillräckligt för att Länsstyrelsen ska kunna bedöma vilken påverkan som ansökt verksamhet får på den värdefulla kultur- och naturmiljön som finns i området. Ansökan påverkar riksintresseområdet för kulturmiljövård och naturmiljövård samt Järleåns naturreservat och natura 2000 området. Detta innebär att sökanden ytterligare behöver beskriva hur dessa miljöer påverkas av den ansökta verksamheten.

Påverkan på naturmiljön

Forsarna nedanför Järle kvarndamm är rensade vilket försämrar för vattenlevande organismer. För att återskapa en levande vattenmiljö i forsarna vid Järle kvarn behöver därför biotopvårdsåtgärder genomföras i hela forsarna. I ansökan har inte något exakt område angetts för var det kommer att biotopvårdas. Det är önskvärt om sökande anger inom vilket område biotopvård är tänkt att ske.

Som Länsstyrelsen förstår ansökan kommer fångdammar byggas för att styra vattenföringen till olika delar av forsarna nedanför Järle kvarndamm under arbetet. Sökande har även angett att merparten av schakt- och fyllningsarbeten kommer ske i torrhet. För att undvika strandning av fisk och att musslor hamnar

2020-05-28

531-3257-2020

på torra land behöver fisk fångas med elfiske och musslor eftersökas och flyttas till forsar uppströms i Järleån innan åtgärderna påbörjas. Detta är särskilt viktigt med tanke på att antalet flodpärlmusslor i Järleån är få och att öringbeståndet är försvagat. Det är också viktigt att påpeka att det finns andra värdefulla stormusslor och fiskar i Järleån vilket också motiverar en fisk- och musselflytt. Detaljerna kring detta kan specificeras i ett kontrollprogram.

Miljökvalitetsnormer

Vad gäller miljökvalitetsnormerna (MKN) instämmer Länsstyrelsen i sökandes bedömning att åtgärderna är positiva för fisk, bottenfauna och samtliga hydromorfologiska kvalitetsfaktorer. Det är dock otydligt vilka kvalitetsfaktorer som dagens verksamhet påverkar negativt och om verksamheten fortsatt kommer påverka möjligheten att uppnå MKN. Det är viktigt att åtgärderna inte bara är positiva för vattenmiljön utan att sökande genomför de åtgärder som krävs för att MKN och gynnsam bevarandestatus ska uppnås med fokus på den miljöpåverkan som verksamheten har idag. De åtgärder och den prövning som nu sker är avgörande för den del av Järleån som Järle kvarndamm påverkar. Sökande behöver redogöra hur dagens verksamhet påverkar MKN och om påverkan på MKN och gynnsam bevarandestatus delvis kvarstår eller upphör.

Vattenverksamhetens varande

Länsstyrelsen anser att sökande ska förtydliga om vattenverksamheten på platsen kommer avslutas eller om det fortsatt kommer att finnas någon dämmande verksamhet kvar. Detta är viktigt för Länsstyrelsens tillsyn av vattenverksamheter.

Sammanvägd bedömning av riksintressen

Bedömningen av skada på riksintresse presenteras som grön, dvs bedömningen ”möjlighet till positiva konsekvenser”. Länsstyrelsen ser ett behov av att sökanden utvecklar hur denna bedömning har gjorts och hur det är möjligt att den kan vara grön med tanke på den påverkan som åtgärderna långsiktigt innebär på kulturmiljön.

Kulturmiljö

Eftersom kulturmiljön vid Järle kvarn är av riksintresse för kulturmiljövården och en viktig del av bergslagens kulturhistoriska utveckling behöver kulturmiljöunderlaget i ansökan möta upp till denna nivå. Det är en komplex kulturmiljö av mycket högt kulturhistoriskt värde. Därför krävs en miljökonsekvensbeskrivning som tydligt beskriver hur olika beståndsdelar av kulturmiljön påverkas. Det är bestämmelser enligt två parallella lagstiftningar, miljöbalken (MB) och kulturmiljölagen (KML), som behöver följas jämsides och vävas samman i denna process. Den inledande undersökning som måste göras inom fornlämningsmiljön, i form av en förundersökning enligt KML, är en förutsättning för att kunna redovisa en klar bild över var äldre kulturlager och konstruktioner är lokaliserade. Resultatet av denna inledande förundersökning

2020-05-28

531-3257-2020

behöver därefter beaktas i miljöbalksprocessen vid utformningen av den tekniska beskrivningen, där det ska framgå hur arbetet ska utföras så att påverkan på fornlämningar undviks eller minimeras. Förundersökningsresultatet utgör även en förutsättning för den konsekvensanalys som ska vara en del av miljökonsekvensbeskrivningen och där det ska beskrivas hur fornlämningarna totalt sett kommer att påverkas av de planerade arbetena.

Påverkan på kulturmiljö

Vid granskning av ansökan konstaterar Länsstyrelsen att det behöver förtydligas hur planerade åtgärder påverkar befintliga konstruktioner i och i anslutning till vatten. Det behöver även finnas en avvägning mellan behovet av att ur kulturmiljösynpunkt minimera skadan på befintliga anläggningar och hur de planerade åtgärderna ska genomföras. Detta gäller dels de befintliga konstruktionerna dels de äldre lämningarna, fornlämningarna, efter tidigare verksamhet på platsen.

För de befintliga konstruktionerna saknas en byggnadsteknisk beskrivning. Det gäller att visa hur brokonstruktionen ska säkras konstruktivt utan att den historiska konstruktionen och den visuella upplevelsen av miljön påverkas negativt. Hur rivning ska ske så att byggnadsdelar, till exempel handledare, stenblock och andra konstruktionsdelar som ska tillvaratas för att möjliggöra återanvändning, inte skadas samt hur de ska förvaras under anläggningstiden. Undersökning av dammkonstruktionen behöver göras, så att de planerade åtgärderna är möjliga att genomföra utan att dammens konstruktion som helhet äventyras. Vidare behövs underlag som visar hur strandskoningar ska återställas och erosionsskydd utformas, vid kvarnen och längs strandlinjerna, med hänsyn till den känsliga miljön. Det behöver även framgå hur damm- och forsbotten påverkas av uppbyggnadsåtgärder genom påförda massor för utjämning. Undersökning av konstruktionerna behöver i viss mån ske i torrhet, varför en undersökning med fördel samordnas med såväl undersökning av övriga tekniska frågor som frågor som följer av fornlämningsituationen på platsen.

Även under pågående arbete kommer antikvarisk dokumentation och övervakning av konstruktioner att behöva ske.

Fornlämningar

Länsstyrelsen har i detta yttrande samt vid ett flertal tillfällen tidigare påtalat att fornlämningsituationen måste klargöras innan det går att fastställa var både bestående men även tillfälliga markgrepp kan ske.

Flera av de föreslagna åtgärderna berör fornlämningar som idag är kända och eventuellt berörs även fornlämningar som ännu inte påträffats. Förutom Järle stad (L1980:2910, f.d. Nora 288:1), Hytt- och hammarområde (L1980:3038, f.d. Nora 91:1), Träindusti - såglämningen (L1980:2481, f.d. Nora 91:2), kvarn (L1979:1538, f.d. Nora 724) och bro (L1980:2480, f.d. 90:1) kan det i området finnas fler lämningar som tillhör den tidigare industriella epoken i Järle. Länsstyrelsen har vid flera tillfällen påtalat möjligheten av att såväl dammen som

2020-05-28

531-3257-2020

den industriella bebyggelsen i och i anslutning till vattnet kan ha haft andra lägen än de i dag kända fornlämningarna och att konstruktioner därför kan förekomma på platser som i dagsläget inte är kända, både under mark och under vattenytan.

I miljökonsekvensbeskrivningen samt den tekniska beskrivningen finns ovanstående lämningar nämnda men de beskrivs inte närmare. Inte heller beskrivs konsekvenserna av de planerade åtgärderna och hur fornlämningarna samt deras fornlämningsområde kommer att beröras.

Fornlämningsmiljön måste belysas bättre och fornlämningarna ska i möjligast mån undvikas vid arbeten, både tillfälliga och bestående. För att kunna få ett bra underlag inför detaljprojektering av arbeten i och intill vatten måste fornlämningar detaljerat karteras. En sådan kartering är en teknisk beskrivning av hur de ser ut, inmätning av hur de ligger i terrängen och beskrivning av vad de består av. Med detta som underlag kan sedan åtgärder planeras så att skadan av ingrepp, påförning av massor i forsen samt tillfälliga arbeten och upplag på eller i anslutning till fornlämningarna minimeras.

Förundersökningen enligt KML

Länsstyrelsen rekommenderar sökanden att inleda den KML-process som kommer att krävas för platsen. I den första delen skulle sökande då ansöka om tillstånd till ingrepp i fornlämning. Länsstyrelsen kan då, innan beslut om tillstånd till ingrepp ges, besluta om att utföra en arkeologisk förundersökning. Den arkeologiska förundersökningen är en form av delundersökning som syftar till att ta fram fakta om fornlämningen såsom storleken av fornlämningen, dess innehåll, karaktär, osv. Förundersökningen kan delas upp i flera delar där detaljkartering är en del. Det är även möjligt att inom ramen för förundersökningen genomföra markingrepp för att på så sätt ta reda på om fornlämningar finns i vatten eller på marken intill ån. En förundersökning kan i vissa fall användas för att avgränsa fornlämning så att byggprojekt kan planeras utan att fornlämningen berörs. I andra fall kan inte fornlämning undvikas men då ger förundersökningen ett underlag till länsstyrelsen för att kunna ta beslut om ett slutgiltigt borttagande av hela eller delar av fornlämningen. I detta aktuella fall kan förundersökningens rapport användas av sökande för vidare projektering för att minimera ingrepp i fornlämning, såväl fysiska som upplevelsemässiga.

Som påtalats i tidigare skeden kommer det vara nödvändigt med arkeologisk dokumentation både inför arbetet och under arbetets gång. Beslut kring detta tas av Länsstyrelsen med stöd av 2 kap kulturmiljölagen.

Sökande kan även välja att kontakta egen konsult för att få in ett tydligare underlag för fornlämningarna. Dock så får inga markingrepp ske inom ett sådant uppdrag. Sannolikheten är därför stor att Länsstyrelsen ändå kommer att behöva komplettera med en arkeologisk förundersökning. Det är således en fördel att redan nu inleda tillståndsprocessen enligt KML parallellt med MB för att på så sätt kunna få det rätta underlaget utan överflödigt dubbelarbete.

2020-05-28

531-3257-2020

Teknisk beskrivning

Länsstyrelsen konstaterar att den tekniska beskrivningen saknar projektering för de kulturhistoriska delarna. Förtydliganden som behöver göras för de olika momenten finns i punktform nedan:

- Det framgår att kvarnen ska ”skyddas mot höga flöden” men inte hur.
- Det framgår att botten ska justeras för att få fram en ”naturlik” strömfåra. Det behöver även framgå om och i vilken utsträckning det kan påverka fornlämningar och konstruktioner under ytan.
- Det framgår inte hur en ”naturliknande stentröskel” ska konstrueras, innebär det ingjutningar i botten som i sin tur kan påverka fornlämningar?
- Stränderna ska förses med erosionsskydd med stabiliserande funktion, vad innebär det? Material, utformning o s v? Hur påverkas befintliga konstruktioner, upplevelse av vad som är nytt och gammalt o s v?
- Dammpelaren ska göras naturlig, vilket är en märklig formulering när en byggd konstruktion åsyftas. Det behöver beskrivas vad som menas.
- Det ska läggas ut stenar i strömfåran. Beskriv hur de läggs ut och om det går att göra partier fria från sten, till exempel vid inlopp till kvarnen för att göra miljön begriplig ur kulturhistoriskt perspektiv.
- Riksintresset omfattar inte bara de för blotta ögat synliga fysiska uttrycken utan även fornlämningar under mark och vatten.

Kulturmiljön som boendemiljö

Kulturvärden i människors livsmiljö utgör en aspekt av social hållbarhet som tydligare bör behandlas. Det bör därför göras en grundligare analys av hur förändringar i kulturmiljön långsiktigt påverkar boendemiljön.

Järles historia

Vad gäller stycket om Järles historia som finns i miljökonsekvensbeskrivningen vill Länsstyrelsen framföra följande.

Den första dokumenterade anläggningen på platsen var en järnhytta som fanns åtminstone 1539. Den första hammaren anlades på 1560-talet och den nedre hammaren anlades 1620. Här bör det också framhållas att det kan finnas lämningar efter dessa både under mark och under vatten.

Det exakta läget för de tidigare verksamheter är oklara, till exempel kan dammen ursprungligen ha haft ett annat läge, vilket antyds av ett nyligen framkommet dokument från 1711 rörande en protest mot att dammen och bron flyttats. Det visar åter att det behövs en undersökning av vad som finns under vattenytan och att lämningar av de äldre bro- och dammfästena kan finnas på båda sidor av slutningarna ner mot vattnet.

Det bör framgå att stadsrättigheterna för Järle aldrig drogs in.

2020-05-28

531-3257-2020

Den första skolan i Yxe anlades inte av Anders Wedberg utan av Marie Louise (af) Forsell år 1843. Hon var dotterdotter till lagmannen S E Geijer som år 1839 skänkte bruket till sina tre döttrar. Avsnittet om Yxe skola kan tas bort, åtminstone meningen om de starka männen som samhällsbärare. Det finns en mer nyanserad beskrivning i riksintresseförklaringen, lst 2012:27.

Övrigt

Vad gäller beslutet om naturreservat bör det framgå att det 1976 inte fanns något fungerande skydd för kulturmiljöer av det slag som Järle utgör. Området hade vårdats av hembygdsföreningen och skyddet av ”industri- och stadsmiljön” vid Järle avsåg den där befintliga kulturmiljön.

När det gäller avslaget i den statliga byggnadsminnesfrågan är anledningen att den nuvarande kvarnbyggnaden i sig inte på ett tydligt sätt representerar ett led i statens historia. För att nya statliga byggnadsminnen ska antas är numera policyn att det är statens historia som ska representeras.

För kännedom så bytte kulturminneslagen under 2014 namn till kulturmiljölagen. Registrerade forn- och kulturlämningar finns i Riksantikvarieämbetets tjänst Forsök och under 2019 fick de nya beteckningar, t.ex. Nora 91:1 fick nya benämningen L1980:3038.

De som medverkat i beslutet

Beslutet har fattats av Peder Eriksson enhetschef med Maria Hellström som föredragande. I den slutliga handläggningen har också vattenvårdshandläggare Daniel Bergdahl, antikvarie Maria Waldebrink, antikvarie Mia Geijer, länsjurist Suri am Ende och enhetschef Jonas Jansson medverkat.

Så här hanterar länsstyrelsen personuppgifter

Information om hur vi hanterar dessa hittar du på www.lansstyrelsen.se/dataskydd.